

Handreiking schoolexamens vmbo

SLO • nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling

Handreiking schoolexamens Beeldende vakken vmbo

Handreiking schoolexamens Beeldende vakken vmbo

slo

nationaal
expertisecentrum
voor leerplan-
ontwikkeling

Handreiking schoolexamens Beeldende vakken vmbo

Vmbo/4145/D/07-1215

Augustus 2007

slo

nationaal
expertisecentrum
voor leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2007 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Auteurs: Stefanie van Tuinen

Eindredactie: John Hendriks

In opdracht: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Besteladres

SLO, Stichting Leerplanontwikkeling

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 477

Internet: www.slo.nl/vmbo

Inhoud

1.	Status van de handreiking	5
2.	Verschil tussen het oude en het herziene examenprogramma	7
2.1	Veranderingen in de algemene beschrijving van het examenprogramma	8
2.2	Veranderingen in de samenstelling van het centraal examen en het schoolexamen	8
2.3	Inhoudelijke veranderingen voor het centraal examen	9
2.4	Inhoudelijke veranderingen per eindterm voor het schoolexamen	10
3.	Mogelijke invulling van het schooldeel	13
3.1	Suggesties voor de invulling van de eindtermen van het kerndeel	13
3.2	Suggesties voor de invulling van de eindtermen van het verrijksdeel	17
3.3	De geglobaliseerde eindtermen van het centraal examen	18
4.	Vormen van toetsen en suggesties voor de weging	21
5.	Loopbaanoriëntatie en -begeleiding	25
5.1	Informatiegerichte leeromgeving	25
5.2	Loopbaangerichte leeromgeving	25
6.	Mogelijke vakkenintegratie	29
6.1	Een aanpak	29
	Bijlage 1 Geglobaliseerd Examenprogramma	33
	Bijlage 2 Rubric voor 'samenwerken'	35
	Bijlage 3 Kernconcepten	37
	Bijlage 4 Overzicht oude eindtermen	39
	Bijlage 5 Begrippenlijst	45
	Bijlage 6 Aandachtspunten Loopbaanoriëntatie en -begeleiding	55
	Bijlage 7 Beroepencluster Kunst, Cultuur en Media MBO	57

1. Status van de handreiking

Het zal weinigen zijn ontgaan: de examenprogramma's voor het vmbo zijn globaler geformuleerd. De 'oude' examenprogramma's dateren alweer uit de tweede helft van de jaren negentig. En, bij de destijds heersende opvatting over de rol van de overheid in de aansturing van het onderwijs hoorden examenprogramma's met gedetailleerd voorgeschreven inhouden. Deze aansturingsfilosofie past niet meer in deze tijd waarin de overheid de autonomie van de scholen hoog in het vaandel heeft staan en meer ruimte aan de scholen wil toekennen.

Het globaal formuleren van de examenprogramma's heeft betrekking op de wijze waarop de eindtermen zijn uitgeschreven. Voor alle vakken en beroepsgerichte programma's bestaat een exameneenheid in de meeste gevallen nog maar uit één eindterm, waarin de inhoud van de betreffende exameneenheid is samengevat. Dit heeft geresulteerd in eindtermen die algemener en op een hoger abstractieniveau zijn geformuleerd. Omdat de herziening alleen betrekking heeft op een globalere omschrijving van de exameneisen, is het globale examenprogramma al van toepassing vanaf het examenjaar 2007.

In juni jl. heeft de staatssecretaris de herziene examenprogramma's vastgesteld. De programma's zijn door het ministerie van OCW toegestuurd aan alle scholen voor voortgezet onderwijs. Ook zijn ze te downloaden van de website Het Examenblad: www.examenblad.nl

Eenderde deel van het examenprogramma wordt centraal getoetst. Vanaf 2007 betreft dit een vast deel. Het rolatiesysteem dat sommige vakken kenden is daarmee verleden tijd.

Voor de exameneenheden die centraal getoetst worden is voor elk vak en beroepsgericht programma een syllabus opgesteld. De syllabus beschrijft van elke exameneenheid welke concretere inhouden tot de eindterm gerekend worden. Al deze concretisering zijn onder de noemer 'klein onderhoud' tegen het licht gehouden en waarnodig bijgesteld. Dat heeft geresulteerd in geactualiseerde inhouden die voorschrijvend van aard zijn voor zowel makers van de opgaven voor het centraal examen als voor docenten. De omschrijvingen in de syllabus worden met ingang van het examenjaar 2007 centraal geëxamineerd. Begin juli 2007 hebben alle vmbo-scholen een pakket syllabi toegestuurd gekregen voor de vakken/programma's waarin de leerling examen doen. De syllabi zijn te downloaden van de website van het CEVO: www.examenblad.nl.

Voor de exameneenheden die met een schoolexamen afgesloten worden (tweederde deel van het examenprogramma) zijn alleen de globaal geformuleerde eindtermen vastgesteld. De scholen hebben daardoor ruimte voor het maken van eigen inhoudelijke keuzes voor de concretisering van die eindtermen, maar zijn niet verplicht van die geboden ruimte gebruik te maken. Voor scholen die de geboden ruimte wel willen benutten, is de voorliggende handreiking gemaakt die niet voorschrijvend is, maar bedoeld is om docenten ideeën aan te reiken. De handreiking is te downloaden van de website van de SLO: www.slo.nl.

Jacqueline Kerkhoffs,
SLO, Programmamanager vmbo/mbo

2. Verschil tussen het oude en het herziene examenprogramma

Inleiding

Het ministerie van OCW streeft naar minder regelgeving. Hiermee wil de minister de scholen meer ruimte geven voor het voeren van een eigen beleid waarbinnen zij hun onderwijs naar eigen inzicht kunnen vormgeven. Daardoor zal het onderwijsaanbod tussen scholen steeds meer gaan verschillen.

Afhankelijk van de keuze die een school maakt zal naar alle waarschijnlijkheid het oude schoolexamen afwijken van het schoolexamen dat per 1 augustus 2007 in werking treedt. Scholen krijgen de ruimte om opdrachten aan te bieden die wezenlijk anders zijn dan de opgaven van de exameneenheden die ook in het centraal examen zijn opgenomen. Deze handreiking is geschreven om scholen inspirerende voorbeelden aan te reiken voor de invulling van de eindtermen. Het geeft docenten een beeld van de wijze waarop het onderwijs en het schoolexamen kan worden vormgegeven.

De overheid heeft aan de ruimte voor de scholen echter wel grenzen gesteld. Die grenzen worden gevormd door de wettelijke kaders voor de kerndoelen, eindtermen, examens, kwaliteit en verantwoording¹.

In de notitie 'Vmbo: het betere werk' wordt over de eindtermen, het examen en de examinering² het volgende opgemerkt:

- Scholen krijgen in de programmering van hun onderwijs meer vrijheid door de eindtermen globaler te formuleren.
- Bij de examinering zal bij alle leerwegen de theorie en praktijk beter met elkaar in verband worden gebracht.
- De examenprogramma's worden meer in lijn gebracht met het competentiegericht leren.
- De scholen krijgen meer vrijheid voor het flexibeler inrichten van het examen in vorm en tijd. Dat opent de mogelijkheid ook in het voorlaatste jaar examen te doen. Tevens is het mogelijk een langere examenperiode in te stellen.

Het geglobaliseerde examenprogramma treedt in werking op 1 augustus 2007 en wordt in 2008 met een centraal examen afgesloten.

Het examen voor de beeldende vakken bestaat daarbij uit **een schoolexamen** en **een centraal examen**, waarbij het centraal examen bestaat uit een centraal schriftelijk examen (**CSE**) en een centraal praktisch examen (**CPE**). Dit in tegenstelling tot andere algemeen vormende vakken, die alleen een centraal schriftelijk examen kennen.

Voor Kunstvakken I (incl. CKV) geldt alleen een schoolexamen, waarbij CKV voor alle leerlingen verplicht is. Voor het schoolexamen van het vak CKV is een aparte handreiking geschreven.

Het volledige herziene eindexamenprogramma voor de beeldende vakken wordt, net als voor ieder ander vak, beschreven in drie documenten.

Voor het centraal examen:

1. Een landelijk examenprogramma beschreven in globale eindtermen. (www.examenblad.nl)
2. Een syllabus waarin de eindtermen voor het centraal eindexamen worden beschreven met een toelichting op die onderdelen waar onduidelijkheid over kan bestaan. (www.examenblad.nl)

Voor het schoolexamen:

3. Een handreiking waarin een aantal mogelijkheden wordt beschreven die de school heeft voor de invulling van het schoolexamen. (www.slo.nl)

¹ Koers VO, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 2004, p. 14.

² VMBO: het betere werk, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, april 2005, VO/OK/05/12027, p. 4 - 5; <http://www.minocw.nl/documenten/brief2k-2005-doc-12027a.pdf>.

2.1 Veranderingen in de algemene beschrijving van het examenprogramma

In deze handreiking wordt ingegaan op het examenprogramma van de beeldende vakken vmbo gemengde leerweg (GL) en theoretische leerweg (TL), als één van de onderdelen van Kunstvakken 2.

Binnen de GL/TL kunnen de beeldende vakken in het vrije deel gekozen worden. De disciplines die hier onder vallen zijn: tekenen, handvaardigheid, textiele werkvormen en audiovisuele vormgeving. In de GL en TL moeten leerlingen zowel examen doen in het kerndeel, als in het verrijksdeel.

De school bepaald zelf welke disciplines worden aangeboden in het vrije deel en ook welk onderdeel in het CPE wordt getoetst.

Voorbeeld

- Beeldende vorming

Op een school wordt in het vrije gedeelte het vak beeldende vorming aangeboden. Dit vak is een combinatie van de disciplines handvaardigheid (ha), tekenen (te), textiele werkvormen (text) en audiovisuele vormgeving (av). Verschillende karakteristieken van deze disciplines zijn binnen dit vak met elkaar verweven. Er is geen CPE beeldende vorming en dus mag de school zelf bepalen waar het CPE uit bestaat, nl. uit het onderdeel ha, te, text, of av.

De eindtermen en het daarbij gegeven jaarlijkse thema van het centraal examen mogen ook in het schoolexamen getoetst worden. Dat hoeft niet op dezelfde wijze te gebeuren als op het centraal examen. Dit biedt scholen dus de mogelijkheid om verdieping aan te brengen. Daarbij kan de school ook inspelen op actuele, historische of regionale onderwerpen.

Voorbeelden

- 2006 stond in het teken van het Rembrandtjaar. Hierdoor zijn er diverse activiteiten rondom dit thema georganiseerd. Een scholenwedstrijd, Rembrandt de musical en musea boden educatieve programma's aan waarbij scholen Rembrandt onder de aandacht konden brengen.
- 2007 is het Michiel de Ruyterjaar. In samenwerking met SLO heeft het ministerie van OCW een onderwijsproject burgerschapskunde met De Ruyter als icoon voor 10 tot 15 jarigen opgezet. Dit is in de nazomer van 2006 aan alle scholen in het hele land beschikbaar gesteld.
- Zowel op nationaal, als op europees en internationaal niveau zijn er thema's waaraan in het betreffende jaar aandacht wordt besteedt:
 - 2007 Het jaar van de molens
 - 2008 Het europees jaar van de interculturele dialoog
 - 2008 Internationaal jaar van de planeet aarde

2.2 Veranderingen in de samenstelling van het centraal examen en het schoolexamen

Voor zowel de gemengde als de theoretische leerweg geldt dat er geen veranderingen zijn in de samenstelling van het centraal examen en het schoolexamen.

Voor het centraal schriftelijk examen moeten de volgende onderdelen getoetst worden:

- BV/K/3 Leervaardigheden in de beeldende vakken
- BV/K/8 Beschouwen beeldend werk van anderen

Voor het centraal praktisch examen moeten de volgende onderdelen getoetst worden:

- BV/V/1 Beeldend werk: productie, reflectie en beschouwing
- BV/V/3 Vaardigheden in samenhang

Alle andere onderdelen moeten getoetst worden in het schoolexamen.

De onderdelen van het CSE en het CPE mogen in het schoolexamen getoets worden.

De verdeling van de examenstof beeldende vakken over het centraal examen en het schoolexamen³ ziet er in schema als volgt uit:

Eindtermen		GT	CE	moet op SE	mag op SE
BV/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		GT	
BV/K/2	Basisvaardigheden	X		GT	
BV/K/3	Leervaardigheden in de beeldende vakken	X	GT		GT
BV/K/4	Beeldend werk, productief	X		GT	
BV/K/5	Werkproces, productief	X		GT	
BV/K/6	Middelen, productief	X		GT	
BV/K/7	Beschouwen – eigen werk, reflectief	X		GT	
BV/K/8	Beschouwen – werk van anderen, reflectief	X	GT		GT
BV/V/1	Eindopdracht, productief en reflectief	X	GT		GT
BV/V/2	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	X		GT	
BV/V/3	Vaardigheden in samenhang	X	GT		GT

Het CE bepaalt voor 50% het eindcijfer van de kandidaat. Het cijfer voor het CPE en CSE tellen beide voor 25% mee. Het cijfer voor het schoolexamen (SE) bepaalt de overige 50% van het eindcijfer.

$$\frac{\frac{1}{2} (CPE + CSE) + SE}{2} = \text{eindcijfer}$$

2.3 Inhoudelijke veranderingen voor het centraal examen

Zoals eerder gezegd in paragraaf 1.2 verandert er inhoudelijk niets, maar zijn de eindtermen alleen globaal omschreven. In onderstaand kader is ter illustratie de omschrijving van een oude en een nieuwe eindterm opgenomen.

Oude eindterm:

BV/K/8 Beschouwen - werk van anderen, reflectief

De kandidaat kan:

1. in autonome beelden van anderen de volgende aspecten benoemen en toelichten:
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - functionaliteit
 - aspecten van de culturele en/of kunsthistorische context
2. in toegepaste beelden van anderen de volgende aspecten benoemen en toelichten:
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - functionaliteit
 - aspecten van de culturele en/of kunsthistorische context
3. aan de hand van aangegeven aandachtspunten zijn/haar ervaringen van een bezoek aan een tentoonstelling of collectie presenteren aan de hand van:
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - functionaliteit

³ Syllabus beeldende vorming vmbo GL/TL, Cevo, 2006, p5, www.examenblad.nl

- aspecten van de culturele en/of cultuur-/kunsthistorische context.

Nieuwe eindterm

BV/K/8 Beschouwen beeldend werk van anderen

De kandidaat kan in beeldend werk van anderen de functionaliteit, de aspecten van de voorstelling, de vormgeving en de culturele en/of kunsthistorische context benoemen en toelichten.

2.4 Inhoudelijke veranderingen per eindterm voor het schoolexamen

Voor het schoolexamen gelden nu de eisen zoals geformuleerd in de geglobaliseerde eindtermen⁴. De meest opvallende verandering is dat het onderscheid van de verschillende disciplines (tekenen, handvaardigheid, textiele werkvormen en audiovisuele vorming) helemaal uit de beschrijving van de eindtermen is verdwenen. Scholen kunnen in het schoolexamen kiezen voor vakkenintegratie waardoor het examen beter in de lijn ligt met het leergebied Kunst en cultuur in de onderbouw. In hoofdstuk 6 zullen we nader ingaan op vakkenintegratie.

Hierna vindt u een aantal tips en bronnen om de inhoud voor het programma van het schoolexamen uit te breiden of om verdieping aan te brengen.

Tips

Herdenkingsjaar

- In het kader van themajaren, zoals het Rembrandtjaar, zijn er ook op regionaal niveau talloze voorbeelden te vinden: denk daarbij aan de stad die 800 jaar bestaat of de dag van een dorpsveld. Veel plaatselijke musea kunnen hierbij educatief materiaal leveren.
- In 2006 was het 100 jaar geleden dat de Tweede Kamer de eerste Miljoenennota in ontvangst nam. Het ministerie van Financiën had een ontwerpwedstrijd onder scholieren uitgeschreven met als opdracht een nieuw ontwerp te maken voor de omslag van de Miljoenennota.

Instelling voor Kunst en Cultuur

Om op de hoogte te blijven van regionale activiteiten is het raadzaam je als school aan te melden voor een (digitale) nieuwsbrief bij een instelling voor kunst en cultuur. Voor een overzicht van deze instellingen.

(<http://docenten.cjp.nl> → CKV info: "steunfuncties".)

Hier zijn tevens goede voorbeelden te vinden van samenwerkingsverbanden tussen scholen en culturele instellingen.

(<http://docenten.cjp.nl> → goede voorbeelden)

Kunstbende

De Kunstbende leent zich bij uitstek voor aansluiting met de beeldende vakken. Elk jaar levert deze stichting een thema aan waarop jongeren tussen de 13 en 18 jaar vanuit verschillende disciplines kunnen reageren. De regionale voorrondes vinden plaats van februari tot mei, met een finale in juni.

(<http://kunstbende.nl>)

⁴ Zie voor een volledig overzicht van geglobaliseerde eindtermen, bijlage 1.

Kunstijschriften

Diverse kunstijschriften spelen ook vaak in op actuele thema's. Tijdschriften die specifiek voor jongeren worden geschreven zijn 'DADA' en 'Mister Motley'. In 'Mister Motley' kent elk nummer een ander thema, zoals de *jacht naar liefde, muziek of licht*. Aan dit tijdschrift is een website verbonden met opdrachten en aanvullende educatieve materialen zoals een videoproductie. Bij ieder nummer wordt een kunstkennisdag voor docenten georganiseerd die aansluit bij het thema. Aan het eind van deze dag ontvangen de deelnemers een reader met onder andere materiaal voor de lessen op school. 'Mister Motley' is op dit moment het eerste en enige jongerentijdschrift dat kan worden gekocht met CKV-bonnen.

(www.plinternet.nl, →voor DADA)

(www.mistermotley.nl)

3. Mogelijke invulling van het schooldeel

Inleiding

In dit hoofdstuk geven we een interpretatie van de eindtermen die zijn aangewezen voor het schoolexamen. Deze interpretatie is echter niet bindend en heeft daarom het karakter van voorbeelden, tips en suggesties.

In paragraaf 2.1 staan de eindtermen binnen het kerndeel van het schoolexamen centraal. In de toelichting op deze eindtermen wordt telkens de verandering ten aanzien van de oude eindtermen beschreven. In een kader worden vervolgens praktische voorbeelden en tips gegeven. Paragraaf 2.2 geeft suggesties voor de invulling van de eindtermen binnen het verrijkingdeel van het schoolexamen. Als laatste zijn in paragraaf 2.3 de eindtermen van het centraal examen opgenomen omdat deze eindtermen ook in het schoolexamen getoetst kunnen worden.

Tip

Oude eindtermen

Ook de oude eindtermen kunnen natuurlijk houvast bieden bij de invulling van de nieuwe eindtermen.

3.1 Suggesties voor de invulling van de eindtermen van het kerndeel

BV/K/1 Oriëntatie op leren en werken

De kandidaat oriënteert zich op het belang van beeldende kunst en vormgeving in de maatschappij.

Toelichting

De eindterm is nu meer toegespitst op het werken in en het belang van de sector beeldende kunst en vormgeving.

Voorbeelden

- Beroepenbundel

Laat leerlingen zoveel mogelijk beroepen afkomstig uit de sector kunst en cultuur benoemen. Vervolgens kunnen ze één beroep nader bekijken en bijvoorbeeld een collage maken in de trant van: "een dag uit het leven van...(een reclame ontwerper)". Om informatie te krijgen over de inhoud van het beroep kunnen ze een interview afnemen. Al deze informatie kan gebundeld worden zodat alle leerlingen een beroepenoverzicht krijgen.

- Presentatie opleiding

Laat mbo leerlingen van een opleiding in de sector kunst en cultuur een presentatie geven aan vmbo leerlingen over de opleiding.

- Vakantiemarkt

In een vakoverstijgend project met als thema 'camping' gaan leerlingen in groepjes een camping opzetten. Met name bij het onderdeel publiciteit en entertainment zullen de beeldende vakken een aandeel kunnen hebben. Uiteindelijk presenteren de groepen hun camping op een vakantiemarkt in school.

Tip

Ruimte voor kunst en cultuur

In de publicatie 'Ruimte voor kunst en cultuur' wordt bekeken of het vmbo-aanbod jongeren met creatieve of kunstzinnige talenten stimuleert bij het maken van keuzes voor beroepsopleidingen in het mbo. Er worden ideeën voor uitdagende leerprestaties beschreven, die ook gewaardeerd kunnen worden in de vmbo-leerwegen en vmbo-programma's. Tevens wordt verteld wat de culturele arbeidsmarkt mbo-deelnemers te bieden heeft. (www.slo.nl/kunstencultuur→ publicaties: "ruimte voor kunst en cultuur".)

BV/K/2 Basisvaardigheden

De kandidaat beheerst een aantal basisvaardigheden.

Toelichting

Niet alle basisvaardigheden zijn verplicht, het gaat hier om eigen vaardigheden die van toepassing zijn bij de opdracht uit het programma. Voor concretisering kan de school de oude eindterm gebruiken en daarbij kiezen wat zij voor haar school en voor de opdracht van belang vindt⁵.

Tip

Rubrics

Rubrics is een instrument voor het beoordelen van vaardigheden. In bijlage 2 staan een aantal rubrics rondom samenwerken. Afhankelijk van de visie van de school kunnen rubrics gebruikt worden als beoordelingsinstrument voor vaardigheden. Waar het bij de beoordeling van vaardigheden in ieder geval om draait is de dialoog van de leerling met zijn docent/medeleerlingen en zijn interne dialoog waardoor hij werkt aan zijn eigen identiteit. Dat maakt dat hij straks goed voorbereid in het vervolgonderwijs en het centraalexamen aan de slag kan.

BV/K/4 Beeldend werk: productie

De kandidaat kan naar aanleiding van een probleemstelling - autonoom en toegepast - beeldend werk maken.

Toelichting

Er hoeft niet langer een keuze gemaakt worden tussen tweedimensionaal, driedimensionaal of audiovisueel werk. Dit biedt meer mogelijkheden om een geïntegreerd programma aan te bieden.

Voorbeelden

- Kop en schotel

Een les waar de functionaliteit en de disfunctionaliteit van een gebruiksvoorwerp centraal staat is de les van "de kop en schotel".

Hierbij ontwerpen leerlingen een functioneel kopje en doen onderzoek naar de functionele kant van een kop en schotel. Vervolgens wordt het kunstwerk "Fur covered cup" uit 1936 van Meret Oppenheim besproken, waarop leerlingen hun eigen, ontworpen kop en schotel zo gaan veranderen dat het een vervreemdende uitwerking op de toeschouwer krijgt. Deze opdracht kan zowel op twee- als op driedimensionale wijze worden uitgevoerd.

- Hoofddekse

Leerlingen onderzoeken hoofddekse. Dit kunnen zowel functionele hoofddekse zijn (helmen, bakkersmutsen, hoofddoeken, enz.) als decoratieve hoofddekse (denk daarbij aan de hoedjes tijdens prinsjesdag). Vervolgens ontwerpen ze een modieuze, maar functioneel hoofddekse, waarbij zowel de functionele kant als de decoratieve kant van het hoofddekse is vertegenwoordigd. Binnen deze opdracht wordt ook de humor binnen de kunst nader bekeken, met daarbij werk van kunstenaar Suzanne Dekker ter inspiratie.

(www.suzannedekker.nl)

- Vleugellam op aarde

Met deze poëtische titel als uitgangspunt onderzoeken leerlingen het principe van vliegen. Ze bekijken hoe vliegtuigen en vogels kunnen vliegen. Hierbij gaat het vooral om de vormprincipes van vliegen. Ook maken ze kennis met het werk van Panamarenko, Joost Conijn en Leonardo da Vinci. Vanuit deze informatie ontwerpen ze een driedimensionaal werkstuk met daarin de principes van het vliegen, maar dan wel zonder motorische aandrijving. De objecten lijken zo te kunnen gaan vliegen echter, ze blijven vleugellam op aarde.

⁵ Zie voor oude eintermen bijlag 4.

Tips

Film

Binnen audio visuele vormgeving kan aandacht besteed worden aan de toegepaste en autonome functie van film. In het boek: 'De film in: filmfestival voor thuis en op de bank' van de stichting Boekie-Boekie wordt aan de hand van dertien voorbeelden ingegaan op recente films en documentaires, hun makers en hoe ze tot stand komen. Bij de voorbeelden in het boek staan verwijzingen naar websites, met daarop filmpjes en opdrachten. (www.boekie-boekie.nl)

Kernconcepten

Scholen zijn op zoek naar een nieuwe ordening van hun onderwijsaanbod. Eén van de manieren om de inhoud van het programma te ordenen is de door SLO ontworpen kernconcepten:

- identiteit en diversiteit
- inspiratie en vormgeving
- media en communicatie
- kunst en maatschappij

Deze kernconcepten zijn in eerste instantie ontwikkeld voor de examenprogramma's van Havo/Vwo, maar kunnen eveneens inspiratie bieden voor de ordening van een schoolexamen vmbo beeldende vakken⁶.

BV/K/5 Werkproces: reflectie en productie

De kandidaat kan een beeldende probleemstelling verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren.

De kandidaat kan een werkplan opstellen, bewaken en uitvoeren, zijn werkproces vastleggen, ordenen en presenteren en er op reflecteren.

Toelichting

Een belangrijke verandering is dat er niet langer een aantal verschillende beeldende oplossingen aangedragen hoeven te worden voor het oplossen van de probleemstelling. Ook is de factor tijd niet langer prominent aanwezig. Deze veranderingen liggen in de lijn met het competentiegericht leren; meer maatwerk voor leerlingen.

Tips

Oefening baart kunst

De meeste vmbo leerlingen hebben behoefte aan structuur. Dit kan ook van toepassing zijn op de inhoud en opbouw van het examenprogramma. Omdat de CPE en CSE opbouw bekend is kunnen docenten dezelfde werkwijze hanteren wanneer zij materiaal ontwikkelen voor het schoolexamen. Leerlingen worden dan tijdens het centraal examen niet verrast (en/of geblokkeerd) door een volledig vreemde werkwijze. In dit geval gaat het cliché "oefening baart kunst" ook in letterlijke zin op.

Het CPE vraagt veel van de vaardigheid zelfstandig leren en werken en die kan het beste geoefend worden door opdrachten in het schoolexamen volgens dezelfde methodiek te ontwerpen.

(www.examen.kennisnet.nl)

(www.oefenexamens.nl)

(www.vmbo.kennisnet.nl/vakken/beeldendevakken)

Community

Ook binnen de digitale vakcommunities worden regelmatig toetsen en opdrachten uitgewisseld.

(www.digischool.nl/communities)

Methodiek

Een andere benadering van het beeldend proces is de methodiek die ontworpen is door Bas Postma, docent aan het Prisma van Cooth in Breda. Binnen dit proces staat de betekenisvolle context centraal en komt elke leerling tot zijn recht omdat rekening is gehouden met de verschillende leerstijlen.

⁶ Zie voor een overzicht van de kernconcepten bijlage 3, "Kernconcepten voor Kunst en cultuur", SLO 2005, 'de bindende factor', SLO 2006 p. 23-24.

(<http://docenten.cjp.nl> →goede voorbeelden →scholen)

Kunstdossier

Sinds de invoering van CKV en het leergebied Kunst en cultuur raken steeds meer leerlingen gewend te werken met een kunstdossier. Het kunstdossier of portfolio is een papieren of digitale verzameling van culturele en kunstzinnige (leer)activiteiten die binnen of buiten school plaatsvinden. Het kan gebruikt worden als reflectiemiddel en legt tevens het werkproces vast. Denk daarbij aan een logboek, dummy, map, snelhechter of een digitale versie. Een eigen website of weblog is natuurlijk helemaal actueel.

(www.cultuurportfolio.nl)

BV/K/6 Middelen

De kandidaat kan aspecten van de voorstelling en vormgeving zó gebruiken dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van het eigen beeldend werk.

Toelichting

Ook hier worden de disciplines niet genoemd. Deze kunnen daarom tot aan het CE geïntegreerd worden aangeboden, maar dat hoeft niet.

Tips

Horizonverruiming en verdieping

Beeldend werk dat zeggingskracht bezit is werk waarbij de inhoud en vormgeving een zodanig verband hebben dat het resultaat van het creatieve proces, het werkstuk, duidelijk op de beschouwer overkomt.

Daarbij spelen beeldaspecten, materialen en technieken een rol⁷. Het is dus van belang dat leerlingen de beschikking hebben over deze beeldaspecten, materialen en technieken.

Het gaat bij zeggingskracht daarnaast, en misschien wel vooral, om het eigen maken van het werkstuk. Door bij de belevingswereld van leerlingen aan te sluiten, maar daarnaast ook horizonverruimende alternatieven van het thema aan te bieden worden leerlingen geprikkeld om zelf na te gaan denken over een eigen werkstuk dat bij het thema past. Het blijkt dat leerlingen extra geprikkeld worden als de opdracht in een betekenisvolle context kan worden geplaatst. Dit kan bijvoorbeeld door (externe) opdrachtgevers te zoeken: het ontwerpen van een sieraad voor het afscheid van de burgemeester (opdrachtgever college van B&W) en het maken van hoofddeksels voor de paspoppen in de etalages van een stad (opdrachtgever: winkeliersvereniging).

De docent speelt in dit proces natuurlijk een cruciale rol: hij moet zorgen voor de input en zorgt, door zijn professionaliteit, voor verdieping van de opdracht. Bij de entree van een nieuwe opdracht moet de docent zorgen voor 'een verschoven perspectief'⁸.

Filmpjes

Ter oriëntatie op de opdracht of het onderwerp maken veel docenten gebruik van audiovisueel documentatiemateriaal.

Op web.teleblik.kennisnet.nl en youtube.com kan gezocht worden op een specifiek onderwerp.

(<http://web.teleblik.kennisnet.nl>)

(<http://youtube.com>)

⁷ Bijlage 5: Begrippenlijst.

⁸ Uit: "Erfgoed in de klas: een handboek voor leerkrachten" HEREDUC, Garant 2005, p. 29 t/m 31.

Dossier

De Teleblikredactie stelt in samenwerking met Cito een dossier over het examenonderwerp samen. Water is het examenonderwerp voor de beeldende vakken vmbo 2007. Op basis van de thema's 'voordelen van water', 'nadelen van water' en 'water in de kunst' is een selectie van relevante teleblikfragmenten gemaakt. Het beeldmateriaal is zo gekozen dat het aansluit op de doelen die in de schriftelijke- en praktijkexamens gesteld worden. Vanuit de examenbundel wordt naar Teleblik verwezen.
(<http://web.teleblik.kennisnet.nl>)

BV/K/7 Beschouwen eigen beeldend werk

De kandidaat kan in eigen beeldend werk de aspecten van de voorstelling en van de vormgeving benoemen en toelichten.

De kandidaat kan een relatie leggen tussen eigen beeldend werk en beeldend werk van anderen aan de hand van de aspecten van de voorstelling en van de vormgeving.

Toelichting

Ten aanzien van het beschouwende karakter van deze eindterm kan een kijkwijzer leerlingen structuur bieden om iets over het beeldend werk te vertellen en of op te schrijven.

Tips

Kijkwijzer

Kijkwijzers zijn er in allerlei soorten en maten. Daarbij kunnen de deelaspecten en aspecten met betrekking tot materiaal en techniek het ordende principe zijn. Daarnaast kan de kijkwijzer ook gebaseerd zijn op de vakdiscipline of het thema.

Er zijn veel musea die kijkwijzers ontwikkeld hebben. Deze kijkwijzers zijn soms voor een specifieke tentoonstelling, maar er zijn ook veel kijkwijzers die een meer algemeen format hebben.

(csm.dordrecht.nl)

(www.mmkarnhem.nl)

(www.gemeentemuseum.nl)

(www.CKV-opdrachten.nl)

Kijkers

Voor het programma Villa Achterwerk maakten Norbert Hall en Erik Kessels het programma 'Kijkers'. Kijkers bestaat uit een aantal korte kunstfilmpjes die laten zien hoe je anders naar dingen kunt kijken. Kijkers is inmiddels op DVD uitgekomen en bevat 57 filmpjes.

(www.vpro.nl)

3.2 Suggesties voor de invulling van de eindtermen van het verrijksdeel

BV/N/2 Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie

De kandidaat kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken.

Toelichting

Het gaat hier om het zoeken naar bronnen voor een verslag (kunst dossier), maar ook om het gebruiken van bronmateriaal voor eigen beeldend werk. Dit onderdeel kan, maar hoeft niet langer onderdeel te zijn van het sectorwerkstuk.

Tip

Visuele geletterdheid

In de publicatie 'Visuele geletterdheid' gaat het er om dat leerlingen leren begrijpen op welke wijze beeldbetekenissen tot stand komen en hoe deze geconstrueerde betekenissen invloed hebben op jezelf, de groep, gemeenschap of maatschappij waarin ze voorkomen. Dit proces van betekenisgeving wordt ook wel visuele geletterdheid genoemd en

is een proces van bewustzijn. Dit bewustzijn stelt de leerling in staat op een kritische en actieve manier naar beelden te kijken, beelden te gebruiken en beeldend te produceren.

(www.slo.nl→sectoren→vo onderbouw: visuele geletterdheid)

3.3 De geglobaliseerde eindtermen van het centraal examen

In deze paragraaf staan de geglobaliseerde eindtermen en de inhoudelijke veranderingen van het centraal examen beeldende vakken GL/TL centraal. Als extra oefening voor het centraal examen kunnen deze eindtermen ook in het schoolexamen opgenomen worden. Dit hoeft echter niet op dezelfde wijze gedaan te worden. Het Cevo bepaald het programma voor het CPE en CSE. In de toelichting in deze handreiking wordt alleen ingegaan op de mogelijkheden van de eindtermen voor het schoolexamen. Tevens gaat de toelichting alleen in op de verandering ten aanzien van de oude eindtermen.

BV/K/3 Leervaardigheden in de beeldende vakken

De kandidaat beheerst een aantal strategische beeldende vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van zijn leervermogen.

Toelichting

In de oude eindtermen was er nog een specifiek onderdeel met betrekking tot ICT bijgevoegd. Dit wordt niet meer expliciet genoemd, omdat men mag aannemen dat ICT een volledig geïntegreerd onderdeel is geworden in de leefcultuur van jongeren.

Voorbeeld

- Zelfportret

Leerlingen ontwerpen een passende vormgeving voor een website waarbij de leerling een digitaal zelfportret maakt. Met behulp van photoshop bewerkt de leerling een foto van zichzelf. Via email worden anderen uitgenodigd om de website te bezoeken.

BV/K/8 Beschouwen beeldend werk van anderen

De kandidaat kan in beeldend werk van anderen de functionaliteit, de aspecten van de voorstelling, de vormgeving en de culturele en/of kunsthistorische context benoemen en toelichten.

Toelichting

Buitenschoolse activiteiten hoeven niet langer tijdens het centraal examen plaats te vinden. Dit biedt mogelijkheden voor de invulling van het buitenschoolse programma van het schoolexamen.

Tips

Buitenschools

Een bezoek aan een tentoonstelling, museum, galerie of atelier is voor leerlingen een inspirerende entree als start voor het beeldende proces van een opdracht. Met name de informatie achter de kunstwerken, verteld door een educatief medewerker of de kunstenaar zelf, maakt indruk op leerlingen.

Oefenexamens

Laat leerlingen tijdens het schoolexamen oefenen met het schriftelijke examen. Met name de manier waarop de vraagstelling is geformuleerd zorgt bij sommige leerlingen nogal eens voor verwarring. Op de volgende websites zijn examenopgaven uit voorgaande jaren te vinden:

(www.oefenexamens.nl)

(www.examenblad.nl)

(www.examen.kennisnet.nl/vakken/beeldendevakken)

(www.digischool.nl/leermiddelen)

Septembermededeling

Ten aanzien van de culturele en/of cultuur- en kunsthistorische context wordt, voorafgaand aan het betreffende examenjaar, in de 'Septembermededeling' een beknopte stofbeperking en probleemstelling opgenomen. Omdat de onderdelen van de eindtermen van het centraal examen ook tijdens het schoolexamen getoetst mogen worden is het mogelijk om de stofbeperking en de probleemstelling van de 'Septembermededeling' ook in de diverse onderdelen van het schoolexamen te verwerken.

(www.examenblad.nl)

BV/V/3 Vaardigheden in samenhang

De kandidaat kan de vaardigheden uit de eindtermen van het kerndeel in samenhang toepassen.

Tip

Kernvaardigheden

Het creatief proces vraagt om een aantal kernvaardigheden. In relatie tot de beeldende vakken moeten leerlingen de volgende vaardigheden bezitten:

- produceren
- presenteren
- beleven
- verslagleggen
- reflecteren

Ze kunnen als basis dienen voor een beeldende opdracht in het examenprogramma. Voor het ontwikkelen van een leeropgave, waarin de verschillende disciplines en vaardigheden in samenhang worden aangeboden, heeft SLO de Kunst en cultuurschijf ontwikkeld.

(www.slo.nl/kunstencultuur→ publicaties: "de bindende factor")

4. Vormen van toetsen en suggesties voor de weging

Inleiding

De vormen van toetsen die tijdens het schoolexamen kunnen worden toegepast zijn heel divers. De resultaten van deze toetsen vormen de inhoud van het examendossier.

Het examendossier bevat:

- een overzicht van de afgelegde (mondelinge en schriftelijke) toetsen en uitgevoerde opdrachten
- een overzicht van de behaalde resultaten en vorderingen

Het examendossier kan gespreid over het derde en vierde leerjaar worden opgebouwd. Voor de theoretische en de gemengde leerweg begint de opbouw van het dossier in ieder geval in het derde leerjaar omdat het dossier ook de afsluiting van de verplichte extra vakken van het derde leerjaar omvat waarin geen eindexamen wordt afgelegd. Dit geldt ook voor vakken die alleen een schoolexamen kennen: de vakken maatschappijleer, lichamelijke opvoeding en kunstvakken I (incl. CKV) uit het gemeenschappelijk deel.

De globalisering van de eindtermen biedt de mogelijkheid na te denken over competentiegericht beoordelen van het schoolexamen. Over enkele jaren zal het programma voor het vmbo, in navolging van het mbo, gericht zijn op het laten verwerven van competenties. De adviesgroep vmbo heeft geadviseerd het nieuw te formuleren programma voor het vmbo in lijn uit te werken met de nieuwe kwalificatiestructuur van het mbo⁹.

Er zijn beoordelingsvormen mogelijk die iets zeggen over de verwerving van kennis, het inzicht van de leerling in bepaalde activiteiten en de presentatie van het werk, waarbij de leerling bovendien zelf actief in het proces betrokken wordt. Deze vormen zijn, te realiseren binnen innovatieve scholen. Voor deze scholen schieten dikwijls de traditionele toets- en beoordelingsvormen tekort, omdat ze vaak maar één aspect tegelijk meten, op één bepaald moment. Docenten die werkzaam zijn binnen een innovatieve school willen juist inzicht krijgen in de beheersing van het totaal: een samenspel van kennis, houding en vaardigheden en leerlingen inzage geven in hun eigen leerproces. De beoordeling is gericht op de voortgang van de leerling: beheerst de leerling de kennis en vaardigheden of is extra oefening nodig? Verschillen in beleid en verschillen in opdrachten vragen om verschillende manieren van beoordelen.

Tip

Beoordelen

In 'Een 10+: Beoordelen in het leergebied Kunst en cultuur' worden beoordelingsvormen vanuit verschillende onderwijsvisies en 7 richtvragen bekeken. Hoewel deze publicatie voor de onderbouw is samengesteld, biedt bij zeker ook beoordelingsinzichten voor het vmbo. Bij het beoordelen van een activiteit of opdracht spelen een aantal vragen een rol:

1. Waarom wordt er beoordeeld?
2. Wat wordt er beoordeeld?
3. Wanneer wordt er beoordeeld?
4. Wie beoordeelt?
5. Wie worden beoordeeld?
6. Hoe wordt er beoordeeld?
7. Wat wordt ermee gedaan?

(www.slo.nl/kunstencultuur → publicaties: "Een 10+: Beoordelen in het leergebied Kunst en cultuur")

⁹ Voortvarend vmbo, Adviesgroep vmbo, mei 2006, p. 41; <http://www.adviesgroepvmbo.nl/files/Voortvarend%20vmbo.pdf>.

Tijdens het schoolexamen kunnen de volgende beoordelingsvormen aan bod komen:

- *schriftelijke en mondelinge toetsen*

Het werk wordt beoordeeld aan de hand van een correctievoorschrift waarin mogelijke antwoorden en een puntenverdeling zijn opgenomen.

Tip

Kunstbeschouwing

Naast schriftelijke toetsen zijn er ook mondelinge toetsen. De inhoud van het CSE is vooral gericht op het schriftelijk beschouwen van beeldend werk van professionele kunstenaars. Kunstbeschouwing kan ook mondeling en bijvoorbeeld aan de orde komen tijdens een presentatie.

SLO heeft een rubric gemaakt die gaat over presenteren.

Mogelijk te beoordelen onderdelen tijdens een presentatie zijn:

- inhoud: criteria ten aanzien van de kwaliteit
- vorm: eisen ten aanzien van de vormgeving afhankelijk van de discipline
- presentatievaardigheden: via ontwikkellijnen

([www.slo.nl](http://www.slo.nl/sectoren/vo/vmbo/vmbo_reeks)→sectoren→vo vmbo:"vmbo reeks")

Praktische opdrachten

Bij alle vakken en programma's komen praktische opdrachten voor, waarbij zowel het proces als het product wordt beoordeeld. Beoordeling vindt plaats aan de hand van vooraf aan de leerling bekend gemaakte criteria. De praktische opdracht kan in de vorm van een (beeldend) product, werkstuk (kunstdossier) of een presentatie zijn. Sinds 2007 zijn praktische opdrachten niet meer verplicht tenzij eindtermen daartoe aanleiding geven.

Tip

Beoordelen van het creatieve proces

Een praktische opdracht heeft een actieve en productieve component in zich. Voor de praktische opdracht wordt bij de beeldende vakken vaak het creatieve proces gehanteerd. Alle kunstvakken kennen een fase van introductie door de docent of de leerling gevolgd door een oriëntatie van de leerling op het thema of onderwerp. Vervolgens volgt een fase van onderzoeken (schetsen, improviseren, proefjes maken, etc.), gevolgd door een keuze en de uitvoering van het eindproduct. Tot slot volgt de presentatie van het product en het verslag voor de docent of voor een groep.

Bij de beeldende vakken wordt al langer nagedacht over de beoordeling van het proces en het product. Tussen proces en product wordt meestal onderscheid gemaakt. Het product is het eindresultaat: een tekening of ruimtelijk beeld, compositie of (kleine) voorstelling. Onder het proces vallen alle activiteiten die zijn uitgevoerd om te komen tot dat eindresultaat.

Mogelijk te beoordelen onderdelen in de praktijkopdracht:

- oriëntatie: criteria en kwaliteit van de voorbereidende fase
- onderzoek: eisen ten aanzien van schetsen, ontwerpen of informatie verwerven en verwerken
- product: criteria ten aanzien van het eindresultaat
- proces: algemene vaardigheden, zoals samenwerken, plannen en organiseren, informatie verwerven en verwerken, communiceren (rubrics)
- presentatie: vorm en tijd
- verslaglegging: inhoud en vormgeving

Het onderzoek is nauw verbonden met de opdracht of de activiteit en gaat om het verzamelen en verwerken van informatie, al dan niet in combinatie met schetsen, ontwerpen en experimenteren. Informatie zoeken leerlingen dikwijls in bibliotheek, mediatheek of via internet. Het schetsen en ontwerpen vindt plaats in het klaslokaal of de eigen leeromgeving. De informatie kan deels worden aangeboden door de docent, afhankelijk van het niveau van de leerlingen. De bedoeling is dat leerlingen een idee krijgen van de verschillende kanten en aspecten van een thema.

Mogelijk te beoordelen onderdelen rondom onderzoek

- informatieverwerven, verwerken en verstrekken: criteria en kwaliteit onderzoeksproces, gebruik van bronnen
- schetsen, ontwerpen en experimenteren: criteria en kwaliteit onderzoeksproces

Tip

LOB op maat

Sinds 2007 is het sectorwerkstuk niet meer verplicht, maar het sectorwerkstuk biedt de mogelijkheid om de persoonlijke interesse van leerlingen te koppelen aan de sector waarin ze hun opleiding volgen. Daarbij heeft een maatwerktraject de meeste opbrengst. Naast de mogelijkheid om een verdiepend karakter in de leerstof aan te brengen kan er tegelijkertijd ook aandacht besteed worden aan loopbaanoriëntatie en -begeleiding.

Voorbeeld

Sector Economie: Sarah

Sarah heeft binnen het programma Handel & verkoop de beeldende vakken als examenvak gekozen. Ze heeft veel interesse in moderne kunst, maar geen ambities om uitvoerend kunstenaar te worden. De docent ontdekt dat zij haar handelsgeest graag gebruikt binnen de kunstzinnige sector en daar later ook in terecht wil komen. Voor een CKV-opdracht heeft Sarah eens een galeriehouder geïnterviewd. Galeried medewerker worden lijkt haar wel wat. De docent informeert de praktijkdocent over de ambities van Sarah. Samen brainstormen ze over een mogelijke opdracht voor haar. De opdracht wordt uitgevoerd tijdens de praktijkuren, economie en beeldende vorming. Het kinderatelier van het cultureel centrum wil z'n werk in de plaatselijke bibliotheek exposeren. Sarah krijgt opdracht om samen met een bibliothecaresse een tentoonstelling te organiseren. Ze inventariseert het werk, maakt een ontwerp voor de expositie, verzorgt de pr, ontwerpt een poster en flyer, en maakt een kostenberekening. Zij gebruikt hiervoor onderdelen uit de examenvakken Economie, Nederlands en CKV. Ze presenteert haar plan tijdens de les beeldende vorming aan de klas en verwerkt de feedback. Daarna presenteert ze het plan aan de opdrachtgever.

5. Loopbaanoriëntatie en -begeleiding

Inleiding

In het examenprogramma van de beeldende vakken heeft de eerste exameneenheid BV/K/1 betrekking op 'Oriëntatie op leren en werken'. Daarbij gaat het erom dat leerlingen:

- de eigen interesse en affiniteit kunnen benoemen met bepaalde arbeidsgebieden, functies en opleidingen
- de betekenis benoemen van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen
- de rol en het belang aangeven van beeldende kunst in verschillende arbeidsgebieden en werksoorten
- de rol en het belang aangeven van beeldende kunst in discussie over maatschappelijke vraagstukken

'Oriëntatie op leren en werken' kan in het kader van de loopbaanoriëntatie en -begeleiding op verschillende wijzen aan de orde gesteld worden. We onderscheiden twee benaderingen, die we hieronder toelichten.

5.1 Informatiegerichte leeromgeving

De meest voorkomende onderwijsvormen voor 'loopbaanoriëntatie en -begeleiding' zijn klassikaal, aanbodgericht, binnenschools en gericht op informatieoverdracht. Het effect van al deze inspanningen is zeer beperkt. Een aanpak aan de hand van een methode voor beroepskeuze, beroepskeuzetests en individuele gesprekken maakt het voor leerlingen moeilijk zich een referentiekader te verwerven dat nodig is voor het maken van een beroepskeuze. De informatie heeft voor leerlingen geen betekenis en nodigt niet uit tot identificatie. De objectieve informatie die aangereikt wordt heeft doorgaans dan ook weinig invloed op de keuzes.

5.2 Loopbaangerichte leeromgeving

Voor het maken van een goede keuze voor een vervolgopleiding is het van belang dat de leerlingen loopbaancompetenties en een beroepsidentiteit kunnen ontwikkelen¹⁰.

Loopbaancompetenties zijn vaardigheden van leerlingen om over de eigen motieven en kwaliteiten na te denken, om via het verkennen van mogelijkheden en het daadwerkelijk sturen van de eigen leerprocessen aan de loopbaan vorm te geven en om te netwerken.

Bij arbeidsidentiteit gaat het erom dat leerlingen zich identificeren met een arbeidsveld en daarbinnen met een specifieke arbeidsrol. Daarbij gaat het ook om de zekerheid die leerlingen hebben over zichzelf, de opleiding, de toekomst en het zelfvertrouwen dat zij hieraan ontleen.

De ontwikkeling van loopbaancompetenties en een beroepsidentiteit kan plaatsvinden in een loopbaangerichte leeromgeving. Kenmerken van zo'n leeromgeving zijn:

- De leerlingen komen veelvuldig in contact met de 'echte' beroepspraktijk.
- Het maatschappelijk belang of nut van beeldende kunst en vormgeving wordt zichtbaar gemaakt.
- Leerlingen worden in staat gesteld te communiceren over zowel de maatschappelijke betekenis van bepaalde beroepsactiviteiten als over de persoonlijke zin ervan.
- Ze worden goed gecoacht en krijgen gelijktijd een eigen verantwoordelijkheid wat betreft het maken van keuzes.
- Leerlingen worden in staat gesteld te spreken met ervaren beroepsbeoefenaars die als rolmodel functioneren.

In het bijzonder vermelden we in deze handreiking iets over de begeleidingsvaardigheden van de docent. Het begeleiden van het keuzeproces van een leerling staat of valt met de kwaliteiten van de begeleider. Een goede begeleiding van het keuzeproces vraagt andere vaardigheden dan bijvoorbeeld nodig zijn voor het lesgeven.

¹⁰ Meijers, F, Kuijpers, M. en Bakker, J, *Over leerloopbanen en loopbaanleren, Platform beroepsonderwijs, februari 2006, p. 25 e.v.*

Uitdaging is leerlingen reflectieve vaardigheden te laten ontwikkelen in een veilige omgeving. Reflectie is een proces van nadenken over, stilstaan bij en overdenken van situaties met als doel conclusies te trekken voor de toekomst. Hieronder volgen een aantal kaders met aandachtspunten waarmee de begeleiding en de vormgeving van loopbaanoriëntatie en -begeleiding kan worden geoptimaliseerd.

Tip

Begeleidingsvaardigheden docent

Creëer een veilig klimaat

Reflecteren is een persoonlijk proces. Leerlingen moeten het gevoel hebben open te kunnen spreken. Vooral in groepsverband is een veilig klimaat van groot belang. Essentieel is ook dat leerlingen elkaar laten uitspreken en elkaar op een respectvolle manier benaderen.

Begeleiden is niet hetzelfde als adviseren of feedback geven. Voor een begeleider is het van belang eigen ideeën en (voor)oordelen opzij te zetten. Er kunnen vragen aan de orde komen als: wat houdt de leerling bezig, wat voelt hij, waarover maakt hij zich zorgen? Valkuil is te focussen op het oplossen van bijvoorbeeld problematische situaties. Succesvolle ervaringen en het benadrukken van positieve gedachten en eigenschappen zijn minstens zo waardevol en leerzaam. Bovendien versterkt dit het enthousiasme en het zelfvertrouwen van de leerling.

Zorg voor structuur

Om de kwaliteit van de begeleiding voldoende te waarborgen is het van belang dat de reflectie gestructureerd en gestandaardiseerd verloopt, door systematisch vragen te stellen. Voor leerlingen die gaan nadenken over vervolgopleiding en beroepskeuze zijn de volgende vragen belangrijk:

- Wie ben ik?
- Wat wil ik?
- Wat kan ik?
- Wat past bij mij?

Actief luisterende houding

Essentieel voor een goede begeleider is de bereidheid om te luisteren. De volgende criteria hebben betrekking op een luisterende houding:

- toon echte interesse
- laat leerlingen uitspreken
- merk non-verbaal gedrag op
- vraag door

Stel open vragen

Het stellen van vragen is een geschikt instrument om leerlingen te laten reflecteren. Het is belangrijk om dan open vragen te stellen. Open vragen geven ruimte voor onderzoek. Het verbale karakter van reflectie is voor sommige vmbo-leerlingen minder aantrekkelijk. Dan kan het helpen een dialoog te voeren rondom iets concreets, bijvoorbeeld een fotoreportage, een poster of een 'mindmap'.

Tip

Suggesties vormgeving loopbaanoriëntatie en -begeleiding

Voor vormgeving van (een traject) loopbaanoriëntatie en -begeleiding binnen de beeldende vakken volgen hieronder aandachtspunten waarin docenten - afhankelijk van hun eigen situatie en de beschikbare tijd - zelf keuzes kunnen maken:

- De keuzebegeleiding
- Oriëntatie op de cultuurindustrie
- Zo veel mogelijk verbinding met het curriculum
- Vakgeïntegreerde projecten
- Verbinding tussen binnen- en buitenschools leren
- Reflectie als rode draad
- Presenteren en uitwisselen
- Toetsing en beoordeling
- Oriëntatie op vervolgopleidingen
- Oriëntatie op aanmelding¹¹

Voorbeeld

Oriëntatie op vervolgopleidingen: Kunst, Cultuur en Media

Tegenwoordig bieden veel mbo-scholen één of meer opleidingen aan in het nieuwe mbo-domein Kunst, Cultuur en Media. Bovendien neemt het aantal mbo-scholen met kunstzinnige en creatieve opleidingen gestaag toe. Diverse partijen hebben zich inmiddels verenigd in het Platform MBO Kunstonderwijs¹². Doel van dit platform is het ontwikkelen van een kwalificatiestructuur die is afgestemd op de brede sector kunst, cultuur en media en een op die kwalificatiestructuur aansluitend, herkenbaar en erkend mbo-onderwijsaanbod. Het Platform MBO Kunstonderwijs heeft o.a. het initiatief genomen de culturele arbeidsmarkt voor mbo-deelnemers te onderzoeken om daarmee de relevantie van nieuwe kwalificaties (of nieuwe differentiaties in bestaande kwalificaties) te kunnen aantonen. Voor het domein Kunst, Cultuur en Media heeft het platform zes beroepenclusters geformuleerd. Bijlage VII geeft daarvan een overzicht en een typering.

Tip

CapArtist opleiding

Een groeiend aantal vmbo-scholen ervaart de theoretische leerweg als té theoretisch en voert voor deze leerweg een zevende (praktijk)vak in, naast de zes algemeen vormende (AVO) vakken. Ruimte voor dit zevende vak ontstaat door de vrije ruimte, die scholen standaard tot hun beschikking hebben, anders te benutten, al dan niet in combinatie met een herverdeling van uren. Scholen kunnen deze tijd invullen met ofwel een (deel van een) beroepsgericht programma ofwel met een schooleigen inhoud. Dit geeft scholen dus een grote vrijheid voor het ontwikkelen van een eigen programma dat goed aansluit bij de school, de leerlingen, de omgeving en het vervolgonderwijs. Zo kunnen vmbo-leerlingen op de Van der Capellen Scholengemeenschap in Zwolle in de theoretische leerweg kiezen voor de CapArtist opleiding: een artiestenvooropleiding waarmee zij kunnen doorstromen naar de mbo niveau 4-opleiding Artiest. Met deze vooropleiding streeft de school ernaar de capaciteiten, passies en talenten van leerlingen in een doorgaande lijn te ontwikkelen.

¹¹ Voor de uitgebreide omschrijving van aandachtspunten voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding, zie bijlage 6.

¹² <http://www.mbokunstonderwijs.nl>

6. Mogelijke vakkenintegratie

Inleiding

In de notitie 'vmbo: het betere werk' spreekt de minister zich uit voor het meer in lijn brengen van de examenprogramma's met het competentiegericht leren¹³. Hoewel het competentiegericht leren vele gezichten kent, zijn twee kenmerken als karakteristiek aan te merken. De inhoud van het onderwijsaanbod is ontleend aan situaties die de leerlingen ook in de beroepspraktijk en in de samenleving tegenkomen en het onderwijs is georganiseerd in samenhangende gehelen, bijvoorbeeld in de vorm van taken of opdrachten.

Vakkenintegratie kan gezien worden als een stap op weg naar competentiegericht leren. De leerlingen krijgen de vakinhouden niet langer als afzonderlijke bouwstenen aangeboden maar als gehelen. De afzonderlijke inhouden van de vakken worden in samenhang geordend en in samenhang aangeboden. Het leggen van verbanden tussen de inhouden uit de verschillende vakken is niet iets dat aan de leerling overgelaten wordt, maar is iets dat de school in het onderwijsaanbod tot uitdrukking laat komen.

6.1 Een aanpak

In veel gevallen wordt aan vakkenintegratie vorm gegeven door de inhouden uit te werken in taken. Aan het begin van de opleiding zijn de taken nog eenvoudig, naarmate de opleiding vordert worden ze complexer. Voor het bereiken van de gewenste leeropbrengsten hebben vmbo-leerlingen een strakke structurering nodig. Zo is het voor het eigen maken van leerstrategische vaardigheden, zoals lees- en schrijfvaardigheid en zelfstandig leren, belangrijk dat die verbonden zijn aan de taak of een vak. Daardoor wordt voor de leerlingen zichtbaar waarvoor zij de vaardigheden nodig hebben en krijgen die vaardigheden betekenis. Vmbo leerlingen hebben veel baat bij geïntegreerde programma's. Het is raadzaam de weg naar zelfgestuurd leren te koppelen aan reguliere instructie en begeleiding bij een inhoudelijke taak. Voor deze leerlingen is het van belang dat die weg gestructureerd en gefaseerd verloopt¹⁴.

Hieronder een aantal voorbeelden van vakkenintegratie:

- Afstemming tussen tekenen, handvaardigheid, textiele werkvormen en audiovisuele vormgeving: de beeldende vakken.
Tussen het programma handvaardigheid, tekenen, textiele werkvormen en audiovisuele vormgeving is geen directe 'afhankelijkheidsrelatie'. Dat neemt niet weg dat leerlingen er baat bij hebben als docenten van deze afzonderlijke vakken:
 - voor de beeldende begrippen dezelfde definities gebruiken
 - bij het benoemen van deze begrippen aangeven dat de betreffende begrippen ook bij de andere beeldende vakken voorkomen¹⁵
- Beeldende vakken en andere kunstvakken; dans, drama, muziek
Tot voor kort zaten vakdocenten vooral in aparte vaksecties: de sectie beeldende vakken was een andere sectie dan de sectie dans, drama of muziek.
Met de invoering van de nieuwe onderbouw zijn op veel scholen kunstvakdocenten verenigd in een multidisciplinaire sectie kunst en cultuur. Zij zijn daarbij gezamenlijk verantwoordelijk voor het programma. De leidende vraag bij het ontwerpen van een dergelijk programma is: Wat verbindt ons met elkaar? Pas als er gezamenlijke inhouden benoemd zijn kan er een samenhangend programma gemaakt worden. Dit geldt met name voor thema's en kernvaardigheden.

¹³ VMBO: het betere werk, Ministerie van Onderwijs., Cultuur en Wetenschappen, april 2005, VO/OK/05/12027, p. 4 - 5.

¹⁴ Vgl: Leren in een kennissamenleving, Onderwijsraad, Den Haag, januari 2003, p.47, p. B3-17 t/m 19.

¹⁵ Zie bijlage 5: Begrippenlijst.

Tip

Samenhang

SLO hanteert de kernconcepten Kunst en cultuur, de Kunst en cultuurschijf en het Kunst- en cultuurkompas als structuur om een samenhangend programma Kunst en cultuur op te stellen. De kernconcepten dienen met name een bindende factor wat betreft thema's en de kunst- en cultuurschijf voor wat betreft de kernvaardigheden. Het kompas biedt teams een gezamenlijk platform waarop een programma ontwikkeld kan worden. Er zijn voorbeelden van scholen die met deze structuur, binnen een team van docenten vanuit verschillende disciplines, een samenhangend programma hebben opgesteld¹⁶.

Beeldende vakken en CKV

Een CKV-activiteit kan aanleiding zijn voor of onderdeel uitmaken van het beeldende proces.

Voorbeeld

- Vakkenintegratie

Op het AOC-Oost in Almelo (vmbo groen) worden de beeldende vakken en CKV in het derde leerjaar volledig geïntegreerd aangeboden. Kenmerkend voor deze integratie is de richtlijn waarbij de CKV-activiteit dient als oriëntatie op de, veelal thematische, beeldende verwerking van de ondernomen CKV-activiteit¹⁷.

Beeldende vakken en Nederlands

Bij beide vakken wordt een beroep gedaan op de lees-, schrijf- en spreekvaardigheden. Hoewel het bij de beeldende vakken vooral draait om de beeldende verwerking van een thema, gaat het tijdens presentaties ook om de spreekvaardigheid.

Afstemming tussen deze vaardigheden zal de leeropbrengst verhogen.

Daarnaast worden beeld en tekst in tal van verschillende media geïntegreerd gebruikt. Het is van belang dat leerlingen kritisch leren kijken naar deze media.

Tevens bieden diverse culturele instellingen en scholen projecten aan waarbij beeld en taal geïntegreerd worden..

Tip

School der Poëzie

Deze stichting stelt zich ten doel jongeren op een effectieve en plezierige manier in aanraking te brengen met poëzie.

School der Poëzie ontwikkelt poëzieprojecten en voert deze uit. Ook ontwikkelt de instelling lesmateriaal en -methodieken voor het vmbo. Deze diensten worden door de scholen betaald met CKV-vouchers. De projecten bestaan uit lessenseries, die worden afgesloten in een theater met een zogeheten Poëzierevue of Poëzieslam.

(www.schoolderpoezie.nl)

Beeldende vakken en de beroepsgerichte programma's uit de sector techniek, landbouw, economie en zorg&welzijn

Veel scholen werken aan het realiseren van samenhang tussen de beroepsgerichte programma's en de algemeen vormende vakken in de leerwegen van het vmbo. Scholen onderkennen het belang hiervan. Vakken als Nederlands, Engels, wiskunde, beeldende vakken of biologie worden voor leerlingen boeiender als ze de betekenis van het geleerde ervaren en zich te beseffen dat het in hun latere leven handig is een handleiding in het Engels te kunnen lezen, de inhoud van een voorwerp uit te kunnen rekenen of om een elektrische schakeling te kunnen maken. Een leidende rol is voor de beeldende vakken weggelegd als het gaat om het creatieve proces. In veel beroepen moeten werknemers zelfstandig problemen kunnen oplossen. Het aandragen van meerdere oplossingen voor een probleemstelling is een essentieel onderdeel van het creatieve proces bij de beeldende vakken. Ook in didactische zin kan leerstof in een samenhangend en afgestemd geheel worden aangeboden. Hierbij is het van belang dat de docent van een avo-vak bedenkt welke onderwerpen vanuit de beroepsgerichte praktijk geschikt zijn voor een opdracht, zodat de opdracht een zinvolle, betekenisvolle context krijgt. De docent die een beroepsgericht vak geeft bedenkt op zijn beurt hoe in de praktijkopdrachten onderdelen van de avo-vakken kunnen worden verweven.

¹⁶ 'De bindende factor', SLO 2006.

¹⁷ Uit: "Culturele en kunstzinnige activiteiten: richtlijnen voor een leerlijn", SLO 2006, hoofdstuk 5.

Tip

Proefexamens

Dit jaar worden proefexamens afgenomen voor de volgende nieuwe beroepsgerichte vakken: Technologie in de gemengde leerweg, Techniek-breed, ICT-route en SDV (Sport, dienstverlening en veiligheid). Ook binnen deze vakken kan aan vakkenintegratie met de beeldende vakken gedacht worden.
(www.examenblad.nl)

Bijlage 1 Geglobaliseerd Examenprogramma

		BB	KB	GL/TL
BV/K/1	Oriëntatie op leren en werken			
1.	De kandidaat oriënteert zich op het belang van beeldende kunst en vormgeving in de maatschappij.			X
BV/K/2	Basisvaardigheden			
2.	De kandidaat beheerst een aantal basisvaardigheden.			X
BV/K/3	Leervaardigheden in de beeldende vakken			CE
3.	De kandidaat beheerst een aantal strategische beeldende vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van zijn leervermogen.			X
BV/K/4	Beeldend werk: productie			
4.	De kandidaat kan naar aanleiding van een probleemstelling - autonoom en toegepast - beeldend werk maken.			X
BV/K/5	Werkproces: reflectie en productie			
5.	De kandidaat kan een beeldende probleemstelling verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren.			X
6.	De kandidaat kan een werkplan opstellen, bewaken en uitvoeren, zijn werkproces vastleggen, ordenen en presenteren en er op reflecteren.			X
BV/K/6	Middelen			
7.	De kandidaat kan aspecten van de voorstelling en vormgeving zó gebruiken dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van het eigen beeldend werk.			X
BV/K/7	Beschouwen eigen beeldend werk			
8.	De kandidaat kan in eigen beeldend werk de aspecten van de voorstelling en van de vormgeving benoemen en toelichten.			X
9.	De kandidaat kan een relatie leggen tussen eigen beeldend werk en beeldend werk van anderen aan de hand van de aspecten van de voorstelling en van de vormgeving.			X
BV/K/8	Beschouwen beeldend werk van anderen			CE
10.	De kandidaat kan in beeldend werk van anderen de functionaliteit, de aspecten van de voorstelling, de vormgeving			X

	en de culturele en/of kunsthistorische context benoemen en toelichten.			
--	--	--	--	--

Bijlage 2 Rubric voor 'samenwerken'

criteria	Samenwerken				Score
score	4	3	2	1	
Actief luisteren <ul style="list-style-type: none"> • luisteren • samenvatten 	Ik luister aandachtig naar de inbreng van de groepsgenoten en vat op een juiste manier samen wat gezegd is.	Ik luister vaak naar de inbreng van de groepsgenoten en vat samen wat gezegd is.	Ik luister soms naar de inbreng van de groepsgenoten en vat onvoldoende samen wat gezegd is.	Ik hoor zelden waar de groep het over heeft en kan dat niet samenvatten.	
Omgaan met kritiek	Ik pas mijn gedrag of werk aan als kritiek terecht is. Ik voel me niet als persoon aangevallen.	Ik pas regelmatig mijn gedrag of werk aan als kritiek hierop terecht is. Ik voel me zo nu en dan als persoon aangevallen.	Ik pas mijn gedrag of werk soms aan als kritiek hierop terecht is. Ik voel me vaak als persoon aangevallen.	Ik pas zelden mijn gedrag of werk aan als kritiek hierop terecht is. Ik word boos of onverschillig.	
Participeren in groepswerk <ul style="list-style-type: none"> • voorzitter • notulant • organisator 	Ik kan alle rollen en taken die bij groepswerk horen goed uitvoeren.	Ik kan een beperkt aantal rollen en taken van groepswerk goed uitvoeren.	Ik kan een beperkt aantal rollen en taken die bij groepswerk horen uitvoeren. Dit lukt soms wel en soms niet.	Ik kan maar één taak of rol die bij groepswerk hoort uitvoeren. Dit lukt soms wel en soms niet.	
Afspraken nakomen	Ik kom alle gemaakte afspraken na.	Ik kom meestal de gemaakte afspraken na.	Ik moet vaak aan afspraken herinnerd worden.	Ik kom mijn afspraken niet na.	
Voor jezelf opkomen	Ik durf een standpunt in te nemen en het te verdedigen.	Ik durf meestal een standpunt in te nemen en het te verdedigen.	Ik heb moeite mijn standpunt te verdedigen.	Ik neem pas een standpunt in na gesprek met mijn groepsgenoten.	
Teamwork <ul style="list-style-type: none"> • werksfeer • rekening houden met elkaar 	Ik heb plezier in het werken met elkaar en stimuleer dat er goed wordt samengewerkt.	Ik heb regelmatig plezier in het werken met elkaar en pas me aan aan de sfeer in de groep.	Ik heb lang niet altijd plezier in het werken met elkaar en pas me met moeite aan aan de sfeer in de groep.	Ik vind werken met elkaar niet prettig en kan moeilijk meedoen in de groep.	
Verantwoordelijkheid nemen <ul style="list-style-type: none"> • voor de groep • voor jezelf 	Ik voel me zeer verantwoordelijk voor het resultaat van de groep en lever daaraan mijn bijdrage.	Ik voel me vaak verantwoordelijk voor het resultaat van de groep. Ik lever hieraan mijn bijdrage.	Ik voel me pas verantwoordelijk voor het resultaat van de groep als ik daarop word aangesproken.	Ik voel me niet verantwoordelijk voor het resultaat van de groep. Ik reageer negatief als ik op mijn verantwoordelijkheid word aangesproken.	
Initiatief tonen	Ik toon duidelijk initiatief.	Ik toon meestal initiatief, maar heb soms wat aansturing nodig.	Ik heb vaak aansturing nodig eer ik initiatief toon	Ik doe alleen maar iets als een ander het vraagt.	

Bijlage 3 Kernconcepten

Toelichting kernconcepten:

Identiteit en diversiteit

(accent op autonome kunst)

Je identiteit is je persoonlijkheid, je karakter. Wat vind je belangrijk in het leven, wat zijn je idealen en talenten? Hoe is je innerlijk en hoe je uiterlijk? Kunst en cultuur bieden de ruimte om je eigen identiteit te ontdekken en te ontwikkelen, door jezelf te vergelijken met anderen, door het kennismaken met kunstuitingen van anderen en door jezelf in beeld, muziek, taal en/of beweging uit te drukken.

Inspiratie en vormgeving

(accent op toegepaste kunst)

Inspiratie is de bron van de kunstenaar én van de ontwerper. Waar haal je je inspiratie vandaan? Uit jezelf of uit je omgeving? Ga je op zoek of overkomt het je? Inspiratie staat aan de ene kant van het ontwerpproces, de uiteindelijke vormgeving aan de andere kant. Welke rol speelt inspiratie bij een opdracht voor een opdrachtgever? En welke stappen zitten tussen begin- en eindproduct?

Media en communicatie

(accent op nieuwe media)

De nieuwe media en ICT spelen een belangrijke rol binnen de kunsten. Digitale media leveren snel resultaat en zijn voor iedereen toegankelijk. Zowel fotografie als video zijn voor leerlingen direct toegankelijk. Welke aspecten spelen een rol bij het maken van kunst met digitale media, anders dan bij meer traditionele kunstvormen? Wat is de rol van manipulatie, kun je nog vertrouwen wat je ziet? Zie je wat je denkt dat je ziet?

Kunst en maatschappij

(accent op maatschappelijke betekenis)

De manier waarop wij met elkaar omgaan en wat wij vanzelfsprekend vinden, vormen onze cultuur; dat wat breed geaccepteerd wordt in onze maatschappij. Kunst laat daar vaak de andere kant van zien. Kunst legt de vinger op de zere plek. Kunst kan nieuw licht werpen op iets, kunst kan vragen stellen. Bij dit kernconcept gaat het vaak om actuele gebeurtenissen en bewegingen in de maatschappij.

Bijlage 4 Overzicht oude eindtermen

De eindtermen van het kerndeel

BV/K/1 Oriëntatie op leren en werken

De kandidaat kan zich oriënteren op de eigen loopbaan.

De kandidaat kan:

1. zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven
2. de eigen mogelijkheden en interesses in beeldende vormgeving verwoorden in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren
3. de rol en het belang van beeldende vormgeving aangeven in verband met het functioneren in een toenemend visueel georiënteerde samenleving
4. de rol en het belang van kennis en vaardigheden op het terrein van beeldende vormgeving aangegeven in verschillende arbeidsgebieden en werksoorten en voor een zinvolle invulling van de vrije tijd
5. de eigen interesse en affiniteit verwoorden met bepaalde arbeidsgebieden, werksoorten, functies en opleidingen
6. onderzoeksvaardigheden, keuzevaardigheden, reflectievaardigheden en sociaal-communicatieve vaardigheden inzetten ten behoeve van het eigen keuzeproces
7. eigen waarden en normen verwoorden ten aanzien van betaalde en onbetaalde arbeid en zorgtaken
8. de betekenis verwoorden van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen

BV/K/2 Basisvaardigheden

De kandidaat beheerst een aantal basisvaardigheden

De kandidaat kan:

1. zelfstandig leren en werken
 - een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht
 - een planning maken
 - het eigen werk organiseren en op methodische wijze uitvoeren
 - de voortgang van het eigen werk bewaken
 - een eenvoudige product- en procesevaluatie maken
2. werken met informatie- en communicatietechnologie
 - teksten maken en bewerken
 - gegevens opslaan
 - berekeningen uitvoeren
 - zoeksystemen gebruiken
 - communiceren via e-mail
3. verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten
4. de Nederlandse taal functioneel gebruiken:
 - teksten begrijpend lezen en beluisteren
 - eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands
 - in gesprekken passende verbale en non-verbale middelen kiezen
 - zich in uiteenlopende taalsituaties gepast presenteren

5. vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie:
 - bronnen gebruiken
 - vraaggesprekken
 - boeken en ander schriftelijk materiaal
 - audiovisuele bronnen.
 - geautomatiseerde gegevensbestanden
 - informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen
 - informatie bewerken
 - samenvatten
 - tabel opstellen
 - grafiek tekenen
6. in het leer- en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen:
 - sociale conventies in acht nemen
 - overleggen en onderhandelen met anderen
 - taken verdelen
 - zich aan afspraken houden
 - rekening houden met anderen
 - kritiek geven en incasseren
 - innemen en verdedigen van een eigen standpunt
 - samen met anderen werk uitvoeren en presenteren

BV/K/3 Leervaardigheden in de beeldende vakken

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan:

- 1 op problemen in een beeldend proces anticiperen
- 2 in een beeldend proces keuzes maken en deze keuzes toelichten
- 3 ruimtelijk inzicht inzetten, zowel in het produceren als in het beschouwen van beelden
- 4 met behulp van beelden op zichzelf en anderen reflecteren
- 5 op beelden van zichzelf en van anderen reflecteren
- 6 ICT in een beeldend proces op adequate wijze inzetten

BV/K/4 Beeldend werk, productief

De kandidaat kan

1. naar aanleiding van een gegeven probleemstelling komen tot beeldend werk op het gebied van de autonome vormgeving
2. naar aanleiding van een gegeven probleemstelling komen tot beeldend werk op het gebied van de toegepaste vormgeving
 - voor kandidaten die examen doen in het vak tekenen, betekent dit dat zij dienen te komen tot tweedimensionaal werk
 - voor kandidaten die examen doen in het vak handenarbeid, betekent dit dat zij dienen te komen tot ruimtelijk werk
 - voor kandidaten die examen doen in het vak textiele werkvormen, betekent dit dat zij dienen te komen tot twee- of driedimensionaal werk in textiel
 - voor kandidaten die examen doen in het vak audiovisuele vormgeving, betekent dit dat zij dienen te komen tot een verwerking in de vorm van een documentaire of een geënceneerd, stilstaand en/of bewegend beeld met of zonder geluid

BV/K/5 Werkproces, productief

De kandidaat kan:

1. een probleemstelling verkennen
2. een probleemstelling analyseren
3. voor de probleemstelling diverse beeldende oplossingen bedenken
4. voor de probleemstelling mogelijkheden voor beeldende oplossingen verkennen
5. uit de mogelijke oplossingen een keuze maken
6. de gekozen oplossing uitvoeren
7. het doorlopen werkproces vastleggen en ordenen
8. de gekozen oplossing en het doorlopen werkproces presenteren en toelichten
9. op de gekozen oplossing en het doorlopen werkproces reflecteren
10. bovenstaande activiteiten in samenhang uitvoeren
11. werkzaamheden binnen de vooraf gestelde tijd afronden

BV/K/6 Middelen, productief

De kandidaat kan:

1. aspecten van de voorstelling zo gebruiken dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van het eigen beeldend werk
2. beeldende aspecten zo gebruiken dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van het eigen beeldend werk
3. technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur en gereedschappen zo toepassen dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van het eigen beeldend werk:
 - voor kandidaten die examen doen in het vak tekenen, zijn dit de teken-, de schilder-en de grafische technieken
 - voor kandidaten die examen doen in het vak handenarbeid, zijn dit de ontstaanstechnieken modelleren, beeldhouwen, construeren en de bewerkings-/verwerkingstechnieken in papier, karton, hout, klei, metaal en kunststof
 - voor kandidaten die examen doen in het vak textiele werkvormen, zijn dit de technieken waardoor textiel ontstaat en de technieken waarbij textiel wordt bewerkt/verwerkt
 - voor kandidaten die examen doen in het vak audiovisuele vormgeving, zijn dit de technieken waardoor sbbg's ontstaan en waarbij sbbg's worden bewerkt/verwerkt
- 4 materialen, apparatuur en gereedschappen op verantwoorde en veilige wijze gebruiken

BV/K/7 Beschouwen - eigen werk, reflectief

De kandidaat kan:

1. in eigen beeldend werk de volgende aspecten benoemen en toelichten
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken met de daarbij behorende materialen, apparatuur en gereedschappen
 - aspecten van de culturele context
2. de relatie tussen eigen beeldend werk en beeldend werk van anderen benoemen en toelichten aan de hand van
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken met de daarbij behorende materialen, apparatuur en gereedschappen
 - aspecten van de culturele context

BV/K/8 Beschouwen - werk van anderen, reflectief

De kandidaat kan:

1. in autonome beelden van anderen de volgende aspecten benoemen en toelichten
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - functionaliteit
 - aspecten van de culturele en/of kunsthistorische context
2. in toegepaste beelden van anderen de volgende aspecten benoemen en toelichten
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - functionaliteit
 - aspecten van de culturele en/of kunsthistorische context
3. aan de hand van aangegeven aandachtspunten zijn/haar ervaringen van een bezoek aan een tentoonstelling of collectie presenteren aan de hand van
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - functionaliteit
 - aspecten van de culturele en/of cultuur-/kunsthistorische context

De eindtermen van het verrijgingsdeel

BV/V/1 Eindopdracht, productief en reflectief

De kandidaat kan:

1. zelfstandig een eigen probleemstelling formuleren en komen tot autonoom beeldend werk
2. zelfstandig een eigen probleemstelling formuleren en komen tot toegepast beeldend werk
 - voor kandidaten in het vak tekenen betekent dit komen tot tweedimensionale beelden
 - voor kandidaten in het vak handenarbeid betekent dit komen tot driedimensionale beelden
 - voor kandidaten in het vak textiele werkvormen betekent dit komen tot twee- of driedimensionale beelden in textiel
 - voor kandidaten in het vak audiovisuele vormgeving betekent dit komen tot een geësceneerde sbbg of een documentaire
3. diverse fases van het werkproces zelfstandig doorlopen en het tijdpad ervan zelf bewaken
4. aspecten van de voorstelling, beeldende aspecten, technieken en de daarbij behorende materialen, apparatuur en gereedschappen zelfstandig kiezen en zo toepassen dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van het eigen autonome werk en/of het eigen toegepaste werk
5. het eigen beeldend werk / het doorlopen proces zelfstandig presenteren en er zelfstandig op reflecteren
6. aan de hand van de eigen probleemstelling zelfstandig een relatie leggen tussen het eigen beeldend werk en het beeldend werk van anderen aan de hand van
 - aspecten van de voorstelling
 - beeldende aspecten
 - technieken met de daarbij behorende materialen, apparatuur, gereedschappen
 - aspecten van de culturele en/of kunsthistorische context

BV/V/2 Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie

De kandidaat kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk.

De kandidaat kan:

- 1 In de voorbereidingsfase
 - onderwerp, doel en publiek van het sectorwerkstuk bepalen
 - relevante vragen formuleren, die hij/zij met het sectorwerkstuk wil beantwoorden
- 2 In de uitvoeringsfase
 - informatie verwerven uit schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, mede met behulp van informatie- en communicatietechnologie
 - uit deze informatiebronnen relevante inhoudselementen kiezen en deze passend ordenen en verwoorden
 - strategieën hanteren, die op het bereiken van de benodigde lees-, schrijf- en luister-/kijkdoelen zijn afgestemd
- 3 In de afsluitingsfase
 - de bewerkte informatie presenteren op een doel- en publiekgerichte wijze.
- 4 In de evaluatiefase
 - reflecteren op het proces van het werken aan het sectorwerkstuk en het product: het sectorwerkstuk
 - het belang aangeven van het gemaakte sectorwerkstuk voor vervolgstudie, toekomstige beroepspraktijk of algemene vorming

BV/V/3 Vaardigheden in samenhang

De kandidaat kan de vaardigheden uit de eindtermen van het kerndeel in samenhang toepassen

Bijlage 5 Begrippenlijst

Aan de hand van beeldend werk dient de kandidaat ten behoeve van het CSE de volgende begrippen te (her)kennen en te benoemen en deze in het CPE (van zijn eigen discipline) toe te kunnen passen

Verschijningsvormen/ eeldragers	CSE en CPE		
Autonome kunst Toegepaste kunst Tweedimensionaal, (plat) Driedimensionaal, (ruimtelijk) Stilstaand Bewegend	affiche afgietsel animatie architectuur assemblage beeldhouwwerk, sculptuur buste cd-rom collage commercial computer(animatie) design dramaserie documentaire druk dvd ets	foto film fotoserie fotomontage gravure grafiek graffiti industriële vormgeving installatie instructiefilm illustratie karikatuur keramiek kinetisch object miniatuur mixed-media mobile	mode(-accessoires) monument object-trouvé paneel performance ready-made reportage reliëf schilderij speelfilm tapijten tekening video(clip) (wand)kleden

	CSE en CPE		
aspecten van de voorstelling	attribuut	idealiseren	sfeer
inhoud	blikrichting	kleding	stilleven
	en face	landschap	symbool
	en profil	naar de aanschouwing	thema
	gebaar	naar de fantasie	vertellend
	houding	naar de waarneming	uitdrukking
	geabstraheerd*	non figuratief	verhaal
	geënceneerd, in scène gezet	onderwerp	
genre	personage		
	personificatie		
	portretten		

	CSE en CPE		
Beeldende aspecten	compositie/ ordening	Lijn	ruimte
	aandachtspunt	contour	afsnijding
	aanzicht (voor-, zij-, achter-....)	lijndikte	close-up
	(a)symmetrie	lijnrichting	coulisserieswerking
	compositievormen	lijnsoort	diepte
	evenwicht	lijnwerking	groot voor- klein achter
	herhaling		kikvorsperspectief
	plaatsing	licht	kleurperspectief
	richting	clair-obscur	lijnperspectief
	ritme	eigen schaduw	overlapping
	scène	kunstlicht	plasticiteit
	shot	lichteffecten	ruimte-omvattend
	vlakverdeling	lichtval	ruimte suggestie
		lichtrichting	ruimterwerking
	kleur	meelicht	scherpte-diepte
	complementaire kleuren	strijklicht	standpunt
	kleurencirkel	natuurlijk licht	tijdverloop
	kleurcontrast	slagschaduw	uitsnede
	kleurfamilie	tegenlicht	verdwijnpunt

	kleurgebruik kleurhelderheid kleurmenging kleursoort kleurtoon kleurzuiverheid optische kleurmenging primaire kleuren secundaire kleuren tertiaire kleuren verzadigde kleuren zuivere kleuren	zijlicht Vorm Abstract figuratief geometrisch gesloten vorm gestileerd gestroomlijnd maatverhouding massief open vorm organisch restvorm silhouet vereenvoudigd vlak volume vormsoort vormcontrast	verkorting vervaging vogelvluchtperspectief structuur textuur/factuur stofuitdrukking geluid vocaal instrumentaal
--	--	--	---

	cse	cpe te	cpe ha	cpe tex	cpe av
materialen een lijst van gereedschappen blijft in dit kader achterwege decor scherm kostumering	beton computer doek / stof garens geluid hout (massief/plat) houtskool inkt karton klei krijt licht	zie cse Voor gebruik van materialen bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte materialen.	zie cse Voor gebruik van materialen bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte materialen.	zie cse Voor gebruik van materialen bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte materialen.	zie cse Voor gebruik van materialen bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte materialen en gereedschappen.

	metaal papier potlood stof textiel verf vezels	acrylverf aquarelverf ecoline gouache houtskool olieverf oost-indische.inkt pastel plakkaatverf siberisch krijt software tbv productie twee - dimensionale beelden vetkrijt	engobepoeders gips glazuurpoeders hout (massief, balk, plaat) houtverf leer marmer metaal (draad, plaat) metaalverven niet-plastische kunststoffen (waaronder piepschuim) plastische (kunst)stoffen software t.b.v. productie ruimtelijke vormgeving steen was	garens: gemengde garens katoen linnen touw wol stoffen: badstof bont fleece jute kant katoen kunststof leer linnen samengestelde stoffen software t.b.v. productie textiele objecten tricot tule vilt	objectieven Cd cd-rom computer doka en toebehoren dvd filmcamera (digitale) fotocamera fotopapier fotorolletje geluidsapparatuur lenzen lichtapparatuur printer projectie-/beeldscherm scanner software t.b.v. productie audio-visuele producties videocamera video-/filmbanden
--	--	---	---	--	--

	cse	cpe te	cpe ha	cpe tex	cpe av
technieken een lijst van gereedschappen blijft in dit kader achterwege	assembleren beeldhouwen boetseren bouwen digitaliseren digitaal presenteren drukken collage construeren filmen fotograferen gieten grafische technieken modelleren monteren schetsen schilderen tekenen textiele technieken(ontstaan/verwerken/ bewerken).	zie cse Voor gebruik van technieken bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft en gewoon is. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte technieken. arceren aquarelleren collage constructief tekenen dekkend schilderen diepdrukken (etsen) egaal schilderen froteren hoogdrukken (linosnede, houtsnede) knippen mengen monotype nat-in-nat schilderen plakken pointilleren scheuren schilderen(in toon, kleur en toets) sjabloneren	zie cse Voor gebruik van technieken bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft en gewoon is. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte technieken. buigen ciseleren draaien drijven glazuren gutsen hakken (hout)- verbindingen maken insnoeren klinken knippen lassen omklappen oprollen ponsen scheuren schuren plooiën polijsten	zie cse Voor gebruik van technieken bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft en gewoon is. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte technieken. applicueren breien borduren construeren dessineren draperen haken knopen modelleren rafelen sjabloneren spannen spinnen stempelen twijnen verstevigen verven vilten vlechten vouwen	zie cse Voor gebruik van technieken bij het CPE zijn geen dwingende voorschriften opgesteld. Het gebruik is afhankelijk van wat de school beschikbaar heeft en gewoon is. De lijst geeft slechts een indicatie van meest gebruikte technieken. concept maken draaiboek maken decor bouwen ensceneren focussen kostumeren regisseren registreren script maken storyboard maken spotten zoomen

		snijden spatten tamponeren transparant schilderen vlakdrukken (zeefdruk)	ritsen smeden solderen snijden vouwen zagen	weven	
--	--	--	--	-------	--

	CSE en CPE
Zeggingskracht	<p>De kandidaat heeft kennis en inzicht in de wijze waarop aspecten van de voorstelling - al dan niet in combinatie met beeldende aspecten, materialen en technieken - bijdragen aan de zeggingskracht van beelden van anderen en weet deze zodanig te hanteren / combineren dat ze bijdragen aan de zeggingskracht van eigen beeldend werk, zoals</p> <p>nét echt / realistisch surrealistisch naturalistisch verstild vervreemdend dynamisch statisch agressief chaotisch ordelijk dramatisch vrolijk somber sober angstig verdrietig eenzaam lieflijk romantisch feestelijk geëmotioneerd chique</p>

	CSE en CPE
(ontstaans)proces (voorafgaand aan en voor zover bekend en van belang voor het kunstwerk)	<p>Kandidaat kent het onderscheid tussen werken in opdracht, toegepast, en autonoom werken.</p> <p>De kandidaat weet wat een pakket van eisen is aangaande werken in opdracht.</p> <p>De kandidaat kan verschillende fasen in het tot stand komen van kunst en vormgeving onderkennen: bv ideefase, ontwerpfase, uitvoeringsfase, evaluatiefase en presentatie.</p> <p>atelier ambachtelijk beeldmateriaal compositieschets draaiboek experiment experimenteren inlijsten inspiratie, inspiratiebron lijst materiaalproef maquette oeuvre onderzoek passe-partout portfolio scenario schetsen sfeerblad stijl sokkel studio voorstudie vormonderzoek werkwijze</p>

	CPE en CSE		CSE en CPR
functionaliteit	decoratief educatief esthetisch gebruiksfunctie mythologisch praktisch religieus status symbolisch toegepast verhalend verwijzend wervend	Cultuur en kunsthistorische context	Voor zover aangegeven (septembermededelingen) en van belang voor het thema van het betreffende examenjaar anatomie atelier beeldtaal classicistisch maatschappelijk karakter romantisch stijl/ kunststroming tijdgeest

Bijlage 6 Aandachtspunten

Loopbaanoriëntatie en -begeleiding

Oriëntatie op de cultuurindustrie

Voor een juiste oriëntatie op de cultuurindustrie is het van belang dat de leerlingen zich een beeld vormen van de werkzaamheden die daarin kenmerkend zijn en van de competenties die gevraagd worden voor banen in de cultuurindustrie.

Zo veel mogelijk verbinding met het curriculum

Belangrijkste voordeel van directe koppeling van loopbaanoriëntatie aan het curriculum is dat op deze wijze effectief gebruik wordt gemaakt van de bestaande programma's: de vakken realiseren hiermee al een bepaald deel van hun examenprogramma. Ander voordeel is dat onderdelen van de programma's betekenisvoller kunnen worden ingevuld en meer voor leerlingen kunnen gaan leven.

Vakgeïntegreerde projecten

De beroepsoriëntatie kan eveneens vorm krijgen in vakgeïntegreerde projecten eventueel in samenwerking met een kunstopleiding in de regio. Ook CKV kan hierbij betrokken worden. Optie is ook andere vakken - waar mogelijk en zinvol - een inhoudelijke bijdrage te laten leveren. Projecten vinden plaats op een bepaald deel van de dag en/of de week dan wel in bepaalde, aaneengesloten projectperiodes.

Verbinding tussen binnen- en buitenschools leren

Leerlingen maken kennis met werkzaamheden die kenmerkend zijn voor de branche. Voor een deel kan dat op school plaatsvinden, bijvoorbeeld via internet. Een ander deel speelt zich af buiten school, in de echte praktijk, door observaties, onderzoeken, interviews en /of fotoreportages.

Reflectie als rode draad

Essentieel onderdeel van beroepsoriëntatie en -begeleiding is (zelf)reflectie. Steeds gaat het daarbij om dezelfde vragen: Past het soort werk bij mij? Past de werkcultuur bij mij? Is dit wat ik ambieer? Heb ik er aanleg en capaciteiten voor? Waaraan moet ik extra aandacht geven om mijn wensen te realiseren? Taak van de begeleidende docent is de dialoog aan te gaan met de leerling over zijn ervaringen, wensen, successen en beperkingen.

Presenteren en uitwisselen

Leerlingen verruimen hun horizon door hun ervaringen uit te wisselen en te presenteren. De presentaties kunnen in verschillende beeldende verwerkingsvormen gehouden worden. Presentaties zijn vaak een goede opmaat voor reflectie.

Toetsing en beoordeling

Toetsing en beoordeling vinden plaats aan de hand van de opdrachten die de leerling uitvoert. Zowel inhoudelijke kennis en vaardigheden (van meer vakken als er sprake is van integratie) als algemene vaardigheden, worden beoordeeld. Bij algemene vaardigheden valt te denken aan plannen en organiseren, communiceren, samenwerken, reflecteren, onderzoeken, informatie verwerken en presenteren.

Oriëntatie op vervolgopleidingen

Ervaring leert dat onbekendheid van de leerling met de aard van de opleiding met name in het mbo leidt tot ongewenst grote uitval en wisseling van opleiding. Ontwikkeling van reële opleidingsbeelden moet daarom een essentiële plek krijgen in het curriculum. Er kan niet worden volstaan met het bezoeken van open dagen. Het verdient aanbeveling dat vmbo-leerlingen, eventueel samen met een mbo-leerling als buddy, een opdracht uitvoeren op het mbo om zo een helder beeld te krijgen van de opleiding, zowel waar het gaat om de inhoud als om de gehanteerde didactiek.

Oriëntatie op aanmelding

Toelatingsprocedures van het mbo-kunstonderwijs wijken af van die van veel andere opleidingen. Een diploma alléén is niet voldoende. Kunstopleidingen kijken ook naar motivatie en talent, en de podiumkunsten houden vrijwel altijd audities. Door leerlingen in het vmbo hierop voor te bereiden, stijgt de kans op toelating. Daarnaast is het kunstdossier, als het de groei van de leerling laat zien, een belangrijk document voor leerlingen die naar een kunstopleiding willen omdat zo'n dossier het beeld van de auditie - die toch vooral een momentopname is - kan aanvullen.

De keuzebegeleiding

Het onderwijs kan vormgegeven worden in vakgeïntegreerde projecten. In principe is dan een team van docenten (kunst, CKV, AVO) verantwoordelijk voor de uitvoering. In dat team vindt ook de discussie plaats over het keuzeproces van de leerlingen. Los daarvan moet er voor elke leerling een mentor of personal coach zijn. Deze begeleidt de leerling en houdt als eindverantwoordelijke de voortgang van het keuzeproces van 'zijn' leerling extra in de gaten. Daarbij vindt tevens overleg plaats met de decaan.

Bijlage 7 Beroepencluster Kunst, Cultuur en Media MBO

Schema: De zes beroepsprofielen van het Landelijk Platform¹⁸ Kunstonderwijs

Naam van de Beroepenclusters of Profielen		Korte typering
1	<i>Podiumkunstenaar</i>	Het gaat hier om beroepen met combinaties van muziek, dans en drama (waarvan 2 van de 3 goed worden beheerst), zoals popmusicus, showdansers, acteurs en musicalartiest.
2	<i>Creatief vormgever</i>	Het gaat hier om beroepen waarin beelden en vormgeving centraal staan, zowel in 2d (tweedimensionaal) en 3d (driedimensionaal) als in AV (audiovisueel) en zowel ambachtelijk als met behulp van moderne technologie.
3	<i>Docent/assistent cultuureducatie (Begeleider Kunst, Cultuur en Media)</i>	Hierbij gaat het degenen die werken in de cultuureducatie en die agogische en ondersteunende taken verrichten op het gebied van muziek, dans, drama of beeldende vormgeving.
4	<i>Facilitair logistiek medewerker</i>	Het gaat hier om een relatief grote groep 'regelneven' achter de schermen in de KCM-sector, variërend van regieassistent tot impresariaatmedewerkers en tourmanager.
5	<i>Publiciteitsmedewerker</i>	Dit zijn mensen die PR en marketing verzorgen.
6	<i>Facilitair technisch medewerker</i>	Dit zijn degenen die de technische voorwaarden scheppen voor (digitaal) licht, beeld, geluid en decor en de bijbehorende benodigdheden.

Voor elk beroepenclusters zijn beroepscompetentieprofielen ontwikkeld en vervolgens is onderzocht hoe deze beroepscompetentieprofielen het beste kunnen worden vertaald naar de nieuwe kwalificatiestructuur voor het mbo. Daarbij gaat het om brede kwalificatieprofielen. Dat heeft er in 2005 toe geleid dat er een volledig nieuw kwalificatieprofiel bij kwam in het mbo, namelijk de mbo-kwalificatie Artiest die past binnen het beroepscompetentieprofiel Podiumkunstenaar. Zes scholen kregen in 2005 de experimenteerstatus voor de kwalificatie Artiest.

Voor de overige vijf beroepenclusters geldt dat in de nieuwe brede kwalificatieprofielen ruimte is voor loopbaanprofilering gericht op deze beroepenclusters. Daardoor biedt een steeds groter aantal ROC's opleidingen aan op het terrein van kunst, cultuur en media. Enkele ROC's hebben een herkenbaar kunstcluster opgezet; andere kiezen voor profilering binnen bestaande opleidingen, ondergebracht in verschillende sectoren en afdelingen van ROC's. Zo bestaan en ontstaan een aantal nieuwe stijl opleidingen op het gebied van Art & Design, Sound & Vision, Theatertechniek, Marketing en Communicatie (differentiatie Kunst, Cultuur en Media).

¹⁸ zie website www.mbokunstonderwijs.nl

